

HELLENIZMUS, ZSIDÓSÁG ÉS AZ ÚJSZÖVETSÉG KAPCSOLATA IFJ. VARGA ZSIGMOND¹ GONDOLATAINAK TÜKRÉBEN

Varga Zsigmond a címbeli témával foglalkozó, figyelemre méltó bölcsészdoktori értekezésében² a Kr.u. 1–3. századon belül vizsgálja a hellenisztikus papiruszok kulturális hatását az Újszövetségre. Az általa említett források túlnyomó része Egyiptomból származik a hellenizmus korából.³

A hellenisztikus Egyiptom népességét a bennszülött lakosság mellett a macedón görögök, a rómaiak és a zsidók alkották. Az eredeti lakosság nyelve a Kr.e. 6. századtól a démotikus volt. E nyelv emlékeit okmányokon, kőfeliratokon, osztrakonokon és papiruszokon találták meg; hivatalosnak ismerték el a koiné görög mellett, a Kr.e. 2. századra azonban fokozatosan háttérbe szorult.

Ifjú Varga Zsigmond felfogása szerint a hellenizmus az antik görög kultúrának az ókori keleti hatásokkal való keveredése „egy művelődéstörténeti folyamat, amelyhez lényegesen eltérő elemével a kelet is hozzájárul.”⁴

Egyiptomban főként két vallási kultúra tekinthető dominánsnak: 1. a hivatalos: a görögök, az egyiptomiak és a rómaiak által gyakorolt, illetve 2. a hellenisztikus zsidóság vallási kultúrája.

Az egyiptomi hellenisztikus vallási fejlődés kivirágzása a Serapis-kultusz volt. Ez a kultusz alkalmas volt arra, hogy az egyiptomiak és a macedón görögök vallási gondolkodása valamiként közelebb kerülhessen egymáshoz.

A zsidóság ebben a korban nem nagyon keveredett más népekkel. A hellenisztikus Egyiptomban a zsidó identitás egyik alappillére a Septuaginta volt. Ez volt talán az első kísérlet arra, hogy egy nép teljes irodalmát idegen nyelvre, a görögre ültessék át.

¹ IFJ. VARGA ZSIGMOND (Debrecen, 1919. szept. 6. – Mauthausen mellett, 1945. március 5.) református teológus, bölcsészdoktor. Legendás családba született, hiszen édesapja, dr. Varga Zsigmond nagyhírű vallástörténész professzor volt Debrecenben, édesanyja, Erdős Mária ágán pedig az Erdős család leszármazottja. A Debreceni Református Főgimnáziumban kitűnően érettségizett, majd teológiai tanulmányait is itt folytatta. Az 1941/42. tanévre diákok szeniorává választották. Megszerezte a lelkészképzésítő bizonyítványt, majd megírta jelen írásunk alapjául szolgáló bölcsészdoktori értekezését „A hellenisztikus papyrusok, feliratok, ostrakák világa és az Újtestamentum” – Tanulmány az újszövetségi nyelvészet, irodalom és összehasonlító vallástörténet köréből (Debrecen, 1942) címmel (a továbbiakban IFJ. VARGA ZSIGMOND 1942.). Az 1942/43-as akadémiai évre Svájcba, majd az 1944-es téli szemeszterre Bécsbe kapott ösztöndíjat. Tanulmányai mellett gyülekezeti szolgálatokat is végzett a bécsi központi református templomban. Egy ilyen igehirdetés után, 1944. október 19-én tartóztatta le a Gestapo, mivel nyilasellenes kijelentéseket is tett. Három vádpont alapján ítélték el: 1. örült a német városok bombázásának, és így remélte az esztelen és egyenlőtlen vérontás befejezését; 2. hallgatta az angol rádió híreit és terjesztette azokat; 3. nemzetiszocialista-ellenes beállítottságú volt. Először Mauthausenben raboskodott, majd Gusenba vitték. Itt az embertelen bánásmód közepette tífuszt, utóbb tüdőgyulladást kapott. Így halt meg 1945. március 5-én. Mélán tarthatjuk számon ifjú dr. Varga Zsigmondot, mint a „magyar Bonhoeffert”, aki Krisztus vértanújaként halt meg. Erről részletesen: Ifj. Varga Zsigmond: *Non videri, sed esse*. Válogatott írások Szerkesztette: Fekete Károly Debreceni Református Hittudományi Egyetem Debrecen, 2005. 7. o.

² IFJ. VARGA ZSIGMOND 1942.

³ A vizsgált szövegek nemcsak papírra voltak írva, hanem kőre, ércre, viaszra, pergamenre, fára és agyagból készült cserépre is. Három csoportra lehet őket osztani: 1. feliratok (kő, érc, ólom, fa, viasz, falkarcolat, ércpénz, érem), 2. papiruszok (papirusz és pergamen), 3. osztrakonok. A papiruszok többsége görög. Osztrakonok kerültek elő Görögországból is, de a fő helyük Egyiptom volt. Még a Kr.u. 7. századból is találtak olyanokat, amiken görög evangéliumtörödékek voltak, ezek lehettek az akkori „szegények Bibliái”.

⁴ IFJ. VARGA ZSIGMOND 1942. 5.

A zsidó és a görög szellem illetén találkozására épülve egyfelől kialakult egy zsidó-hellén vallásfilozófia. Ennek legkiemelkedőbb gondolkodója Alexandriai Philón volt, akinek életéről szinte semmi sem maradt fent. Az ő alap gondolatait így összegzi és értelmezi a szerző: „*Philo vallásos szemléletét az Isten és a világ, a szellem és az anyag közötti merev dualizmus határozza meg. E dualizmusban a szembenálló felek ellentétesek: Isten az élet és a lét, a rend, a harmónia, a szabadság és a jóság foglalatja. Az anyag mindennek az ellentéte.*”⁵

Ugyanakkor a görög szellemi-kulturális befolyás a zsidó közösség bizonyos rétegeinek vallási gondolkodására is kihatott. E befolyásra való reakció kapcsán, a mérleg másik serpenyőjében, azt is fontos kiemelni Varga szerint, hogy – [...] *a farizeusi kegyesség állandóan résen volt, és a hellenoflekkel szemben érvényesítette a törvény kizárólagos uralmát, de amiképpen a makkabeusi zsoldárok hiába kívántak az ellenségnek (a hellenista zsidóknak) minden rosszat, azok mégis éltek és virágoztak, azonképpen a Jézus korabeli zsidóság sem tudta a hellenizmus befolyásának a terjedését meggátolni, annyira nem, hogy még az élő arám nyelvbe, sőt a Talmudba is egész sor görög kölcsönszó került.*”⁶

A hellenizmus hatása a zsidóságra a római uralom alatt is változatlanul megmaradt. Erre mutatnak Varga Zsigmond szemében az által is vizsgált jeruzsálemi és Jeruzsálem környéki háromnyelvű sírfeliratok, illetve az esszéus közösség „*synkretistiko-hellenista*”⁷ vallásos életgyakorlata mellett, a Jézus tanítványai sorában található görög nevek: Andreas, vagy Philippos.

A hellenizmus vallási értelemben némiképp visszaszorulónak tűnhet a korban, de a szellemi-kulturális befolyása a zsidóság többségének köreiben más vonatkozásban még jobban megerősödött.

A fellépő kereszténység minden rétege ismerte és használta a Septuagintát: „*A zsidók legerősebb támasza [...] a keresztény misszió szellemi fegyverzetévé alakult át.*”⁸ Az erősödő őskeresztény hitterjesztés a zsidó misszió sikeres folytatását egyre inkább akadályozta. Végül Jeruzsálem Kr.u. 70-ben bekövetkezett elpusztításával a missziót irányító központi szervezet is megsemmisült. A zsidóság ezek miatt is tért vissza az eredeti héber Ószövetséghez.

A zsidóság köréből kizoruló Septuaginta szövegét a keresztények hagyományozták tovább. Ez azzal is összefügghetett, hogy az új, keresztény vallás egyik célja az ‘antik lelkek’ megmentése és „megnyerése” volt. Ehhez kapcsolható, hogy az újszövetségi iratok nyelve a korabeli koiné (görög) volt, népies sajátosságokkal és következtelenséggel. Varga utal arra, hogy készített egy jegyzéket az újszövetségi speciális kifejezésekből eredeti és magyar nyelven. Szerinte az összes ránk maradt szövből körülbelül csak kilenc kifejezetten vallási tartalmúnak tekinthető kifejezés van, például: megkeresztelés, bálványimádás, vagy hamis Krisztus. Több szóról bebizonyosodott, hogy nemcsak a vallás körében használták, hanem például világi jellegű dolgokra is. A szerző szerint nincs külön keresztény szent nyelv, „*de van helyette belső, semmi másához nem mérhető szent keresztény életfolyamat.*”⁹

Az író a továbbiakban, Deissmann¹⁰ kutatásait alapul véve, azon elmélkedik, hogy Pál apostol levelei irodalmi episztolák-e vagy valóságos, konkrét levelek. Következtetése Deissmannhoz hasonlóan, hogy a levelek

⁵ IFJ. VARGA ZSIGMOND 1942. 23.

⁶ IFJ. VARGA ZSIGMOND 1942. 88.

⁷ Uo.

⁸ IFJ. VARGA ZSIGMOND 1942. 22.

⁹ IFJ. VARGA ZSIGMOND 1942. 33.

¹⁰ DEISSMANN, GUSTAV ADOLF (Langenscheid, 1866 – Wünsdorf, 1937) német protestáns teológus. 1879-ig Wiesbadenben járt gimnáziumba, majd 1885–1889 között Tübingen, Berlin, Herborn (Hessen-Nassau) és 1891 Marburg egyetemén tanult. 1890-ben lelkész lett Nassauban. 1895-től lelkész és tanár a herborni teológián, 1897-től az Újszövetség professzora Heidelbergben, 1908-ban Berlinben. Ő volt az első, aki felfedezte az egyiptomi papiruszok jelentőségét az újszövetségi görög nyelv számára. 1926–1928 között Ephesosban az ásatásokon dolgozott. 1925-ben a porosz evangélikus egyház szindusán és 1927-ben Berlinben püspök és általános szuperintendens lett.

alkalmiak voltak, nem a nyilvánosság részére íródtak, a páli misszió céljait szolgálták. Irodalmivá csak a későbbi értelmezési hagyomány tette őket. Deissmann szerint Pál apostol művelt, világiárt ember volt, ezért is használt bonyolultabb szerkezeteket írásaiban. Leveleinek vallási értelemben a lényege, hogy „Jézus nem hozzája az evangéliumnak, hanem tartalma. Az evangélium, az örömmüzenet ennyi, hogy Jézus a Krisztus.”¹¹

A szerző hermeneutikai kiindulópontja az, hogy előbb az evangélium keletkezésének idejét, helyét és a kort kell megértenünk, utána lehet csak magát az evangéliumot. Az evangéliumi tradíció kialakulási helye Palesztina. Innen vezet az út Názáret, Betlehem, Jeruzsálem, Júdea, a Jordán folyó, az Olajfák hegye és a Golgota felé. Jézus kedvelt tanítóhelyei a zsinagógák voltak. Ezek romjai közül azonban nem sok felirat került elő. Két Kr. u. 135 előttről való nevezetes töredék maradt fent, egy héberül: „*Dicsértessék neve örökké!*”, és egy görögül: „*Egy az Isten!*”¹² A papiruszokon az Újszövetség majdnem minden irata olvasható, de teljes szöveget nem találunk. Témái általában az evangéliumok mellett a páli levelek. Ritkább esetben a katolikus levelek és az Apokalipszis. Az író szerint az újszövetségi kánon, az Újszövetség formája először kódex-könyv volt, utána lett tekercs.

Az őskereszténység három irányban vívja harcát a hellenista világgal: „*Legelőször a zsidósággal, másodsor a hellenista pogánysággal, harmadszor az eretnkséggel.*”¹³ A hellenisztikus zsidóság vallási kultúrájában Jahve a szellemkölcsi isten. „*A Jahve tulajdonnévhez hozzátapad a semitismus...*”¹⁴, a hellenisztikus zsidóság elismerte Mózes tekintélyét, tartotta a kapcsolatot a jeruzsálemi Templommal, használta az Ószövetséget és hitt a lélek halhatatlanságában. A szombatnapot megtartották. A zsidó keresztény irányzat feje Péter volt. A zsidóság többsége félprozelita. Ők istenfélők voltak, hittek Jahvében, mint az egy Istenben és az ő igazságos ítéleteiben. Betartották a szombatünnepet és az ételrítusokat.

A hellenista pogányok különböző társadalmi rétegekből származtak és eklektikus hiedelmeket követtek. A pogányság és kereszténység viszonya kapcsán először Jézus pogányokkal való kapcsolatát emeli ki. Ő, akinél hitet talált, azt könyörülő szeretetben részesítette függetlenül pogány voltától. Ehhez szorosan kapcsolódik Pál szerepe, aki a pogányok apostolaként, a szerző szerint, messzebbre jutott a hitben és az apostoli életben, mint az összes többi apostoltársa. A megtérés előtti jellemképe így foglalható össze: „... neki nem adatott meg, hogy a történeti Jézus keresztre feszítésében segédkezzék, hát annál hevesebben dühöngött követői ellen.”¹⁵ Papiruszokon olvashatók először a páli teológia kulcsszavai: megigazulás, kiengesztelés, megbocsátás, megváltás és fiúvá fogadtatás. Pál vértanúhalála után is az ő szellemében folytatódott a kereszténység, az ő öröksége mutatja az irányt, a szemléletmódot és a beállítottságot. Az evangélium útja a zsidóktól a hellenista pogányokhoz vezetett át. A keresztény misszió feladata mindenki, s így a pogányok megtérítése volt. A meggyőzés legfontosabb eszköze a Krisztus-kultusz további kiépítése és a vele rivalizáló császárimádás belső értéktelenségének kimutatása volt.

Az eretnkség „*a kereszténység lényegének pogány hatás következtében támadt félreértése.*”¹⁶ Mi is a „lényeg”, amit félreértének az eretnek? Ifj. Varga Zsigmond a következőkben summázza ezt: Jézus volt a várt Messiás, Keresztelő János az ő előhírnöke. Isten lényét a szeretet, a jóság és a könyörületesség határozza meg. A Jézus által hirdetett Isten Országáa kegyelmi ajándék. Az ítéletkor a jók, a megtérő bűnösök, az alázatosak, a lelki szegények és az elveszett lelkek jutnak be a Mennyek Országába. Izrael népe Jézus cselekedeteiben, beszédeiben nem a törvény betöltését, hanem érvénytelenítését látta, ezért feszítették keresztre. Krisztus jelenléte

¹¹ Ifj. VARGA ZSIGMOND 1942. 54.

¹² Ifj. VARGA ZSIGMOND 1942. 69.

¹³ Ifj. VARGA ZSIGMOND 1942. 87.

¹⁴ Ifj. VARGA ZSIGMOND 1942. 21.

¹⁵ Ifj. VARGA ZSIGMOND 1942. 113.

¹⁶ Ifj. VARGA ZSIGMOND 1942. 90.

ettől kezdve a hívek közössége számára a keresztségben és az úrvacsorában mutatkozik meg. A vele, illetve a Szentháromság egy Istennel való kommunikáció maga az imádkozás. Ennek autentikus formája a Jézus által ránk hagyományozott, örökérvényű Miatyánk, amely mindent tartalmaz, amire a hívő léleknek szüksége lehet.

Az eredendő protestáns értelmezési horizont és a modern protestáns teológiai szemlélet egyaránt jól detektálható Ifj. Varga Zsigmond téma-megközelítésében.

A protestáns gyökerekre utalnak a Septuaginta helyéről, a pogányság szerepéről, a krisztusi erények közül a munka, mint Istentől kapott hivatás megbecsüléséről leírtak, vagy a keresztyénység „lényegének” összefoglalása, a két szentségről: a keresztségről és az úrvacsoráról, illetve az imáról vallottak, akárcsak a „*szent keresztyén életfolyamatnak*” a hagyomány helyébe való emeléséről szóló gondolatok. Ugyanezt fejezi ki pregnánsan az olyan kifejezések kiemelése a papiruszok szövegéből mint a megigazulás, kiengesztelés, megbocsátás, megváltás és fiúvá fogadtatás. Ezek a páli teológia kulcsszavai, ugyanakkor a protestáns, főként kálvini teológiai alapterminusai is. Szorosan idetartozik a keresztyén kifejezés használata a tárgyalt korszak Krisztus-követőire.

A forrásközpontúság, a hellenista világ kereszténységre tett hatásának kiemelése, Krisztus evilági működésének és a páli leveleknek eredetei tér-idő-értelmezés kontextusát hangsúlyozó bemutatása egyaránt a korszerű teológiai hermeneutika alkalmazására mutatnak.

Ifj. Varga Zsigmond most ismertetett kiváló interpretációján ugyanakkor jól érzékelhetően átsugárzik az ifjú református lelkész prédikátori hevülete. Jól tükrözik ezt és a szerző mélyen keresztyén lelkületét a mű záró gondolatai, ezért – írásunk zárásaként – érdemes azokat hosszabban idézni: „*Szívünk megtelik szent örömmel és Isten iránti mély hálával, hogy vizsgálódásunk legfőbb nyereségeként hitünk nem szegényebb, sőt gazdagabb, nem felszínesebb, hanem mélyebb, nem erőtlenebb, hanem erősebb lett, mert megismertünk, hogy Isten vezető és irányító keze van a dolgok folyásában és Ő intézte oly eszközökkel és oly módokon csodálatos üdvterve megvalósítását, hogy azt mindenki megérthette, felismerhette, és aki az Ő hívó szavát a Jézus Krisztus által vissza nem utasította, az kegyelemből a megvalósult üdvösségnek valóban birtokosa is lehetett.*”¹⁷

Abstract

The relationship between Hellenism, Jewishness and the New Testament according to Zsigmond Varga, Jr.

The author studies the cultural influence of Hellenistic papyri on the New Testament within the centuries 1 to 3 A.D. in his remarkable PhD thesis on the topic mentioned in the title, which was published in 1942 with the title A hellenistikus papirusok, feliratok, ostrakák világa és az Újtestamentum [The world of Hellenistic papyri, epigraphs and ostraca and the New Testament].

Both the original Protestant interpretational world of thought and the modern Protestant theological attitude can be detected well in the approach of Zsigmond Varga, Jr. The described issues on the location of the Septuagint, the role of infidelity, from the Christian virtues the work as the appreciation of the vocation granted by God or the summary of the „point” of Christianity, the professed ideas about the two sacraments, baptism and the Holy Communion, and about the prayer, and the thoughts on raising the „sacred Christian way of life” in the place of tradition all refer to Protestant roots.

Placing the role of sources in the centre, the emphasis on the influence of the Hellenistic world on Christianity, the presentation of Christ's activity here below and of Paul's letters, emphasizing their original context of space and time all refer to the adoption of modern theological hermeneutics. However, the mentioned interpretation of Zsigmond Varga, Jr. sensibly expresses the temperament of the young Presbyterian minister and preacher.

¹⁷ IFJ. VARGA ZSIGMOND 1942. 168.